

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-85>

УДК 336.71:339.76 (477)

Ефективність функціонування банків України на ринку банківських продуктів і послуг

Мудра Р.Р.

аспірант кафедри фінансово-економічної безпеки
та банківського бізнесу
Львівського торговельно-економічного університету

У статті висвітлено суть та значення доходів, витрат та прибутку банків. Здійснено їх оцінку в розрізі складників за останні три роки. Проаналізовано ефективність функціонування банків України на ринку банківських продуктів і послуг впродовж 2015–2017 рр. Окреслено напрями збільшення доходів і зменшення витрат банківських установ та підвищення ефективності їхньої діяльності.

Ключові слова: доходи банків, витрати банків, чистий прибуток (збиток) банків, ефективність функціонування банків.

Мудра Р.Р. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БАНКОВ УКРАИНЫ НА РЫНКЕ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ И УСЛУГ

В статье освещены суть и значение доходов, расходов и прибыли банков. Осуществлена их оценка в разрезе составляющих за последние три года. Проанализирована эффективность функционирования банков Украины на рынке банковских продуктов и услуг на протяжении 2015–2017 гг. Определены направления увеличения доходов и уменьшения расходов банковских учреждений и повышения эффективности банковской деятельности.

Ключевые слова: доходы банков, расходы банков, чистая прибыль (убыток) банков, эффективность функционирования банков.

Mudra R.R. EFFICIENCY OF THE FUNCTIONING OF BANKS OF UKRAINE ON THE MARKET OF BANKING PRODUCTS AND SERVICES

The article highlights the essence and significance of income, expenses and profits of banks. Their evaluation has been carried out in the context of the components over the past three years. The efficiency of the functioning of Ukrainian banks in the market of banking products and services during 2015-2017 is analyzed. Areas for increasing revenues and reducing the costs of banking institutions and increasing the efficiency of banking activities have been identified.

Keywords: bank incomes, bank expenses, net profit (loss) of banks, efficiency of banks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стабільний фінансовий стан банків та їх надійність у сучасному світі є дуже важливими для економіки країни. Одним із основних завдань в діяльності банків є дослідження складників доходів та витрат, особливостей їх формування, оскільки прибутковість (збитковість) є ключовим елементом під час оцінки ефективності функціонування банків на ринку банківських продуктів і послуг. Ефективність функціонування комерційних банків впливає не тільки на стан ринку банківських продуктів і послуг, а й на економічний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вчені та фінансові аналітики вивчають ефективність функціонування банківських установ на ринку банківських продуктів і послуг з урахуванням різних аспек-

тів їхньої діяльності, проте першочерговим залишається поглиблений аналіз та оцінка фінансового стану як показника результативності їхньої діяльності на цьому ринку. Дослідженням ефективності та прибутковості комерційних банків займаються сьогодні різні науковці, такі як Ю.В. Ващенко, О.Д. Вовчак О. Д., Герасимович А. М., Загородній А. А., Мороз М.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф., Шелудько В.М. та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити суть і значення доходів, витрат та прибутку банків та провести оцінку в розрізі їх складників за останні три роки. Дослідити ефективність функціонування банків України на ринку банківських продуктів і послуг та показники рентабельності використання активів і капіталів банків. Окреслити напрями збільшення доходів і

зменшення витрат банківських установ та підвищення ефективності їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці під ефективністю розуміють показники якості та кількості діяльності банківських установ, результативності їхньої діяльності, яка досягається під час виконання поставлених завдань перед комерційними банками, впровадження певних заходів, котрі б забезпечували оптимальне співвідношення між витраченими ресурсами та отриманими результатами.

Основним під час оцінки ефективності функціонування ринку банківських продуктів і послуг України є дослідження діяльності комерційних банків на основі аналізу доходів і витрат, джерел їх збільшення чи зменшення, зміцнення фінансової стійкості та надійності банків, пошук резервів підвищення прибутковості і рентабельності, мінімізація банківських ризиків, забезпечення ліквідності банківських установ, дотримання економічних нормативів тощо.

Стратегічно важливим для банків залишається забезпечення підвищення ефективності функціонування банків України, підтримання конкурентоспроможності на національному банківському ринку, формування взаємовигідних стосунків банку з клієнтами на постійній основі, активне залучення нових клієнтів, підвищення якості та збільшення асортименту банківських послуг, збільшення обсягів діяльності банків, мінімізація негативних наслідків ризикованості діяльності банків, забез-

печення стійкості банку до змін зовнішнього середовища та ін.

Основою для дослідження ефективності банківської діяльності є законодавча база та звітність банків фінансова, облікова, довідкова, статистична та інші. Проте головною для фінансового аналізу залишається інформація, яка відображена в даних звіту про фінансові результати, де зазначено величину дохідних і витратних статей, що згруповані за своїм напрямом та характером.

Доходи і витрати визнаються за критеріями, встановленими НБУ, які застосовуються до кожної операції банківської установи. Банківські доходи і витрати оцінюються за кожним видом діяльності банку (операційна, фінансова та інвестиційна діяльність).

До доходів банківських установ України відносять процентні доходи, комісійні доходи, результат від торговельних операцій, інші операційні доходи, інші доходи, повернення списаних активів. До витрат комерційних банків належать: процентні витрати, комісійні витрати, інші операційні витрати, загальні адміністративні витрати, відрахування в резерви за рахунок активів, податок на прибуток банку (табл. 1).

Проблемними аспектами для банків, зокрема під час підвищення рівня доходів, залишається низка питань, таких як високі ризики банківської діяльності, а саме ризики кредитування реального сектору економіки, втрати ліквідності банків, формування ресурсної бази банківських установ у довго-

Таблиця 1

Динаміка складу доходів і витрат банків України за 2015–2017 рр.

Показники	2015	2016	2017
ДОХОДИ:	199 193	190 691	178 139
процентні	135 145	135 807	124 077
комісійні	28 414	31 362	37 127
результат від торговельних операцій	21 490	8 243	7 232
інші операційні	9 567	9 605	7 283
інші доходи	2 729	3 946	1 349
повернення списаних активів	1 848	1 728	1 070
ВИТРАТИ:	265 793	350 078	204 611
процентні	96 079	91 638	70 971
комісійні	5 846	7 182	9 650
інші операційні	12 991	10 920	11 719
загальні адміністративні	36 742	39 356	44 203
відрахування в резерви	114 541	198 310	49 274
податок на прибуток	-406	-418	3 679
ЧИСТИЙ ПРИБУТОК (ЗБИТОК)	-66 600	-159 388	-26 472

Джерело: складено на основі [1]

строковому періоді та інші, що відобразилося на зниженні доходів у 2017 році, які порівняно із 2015 роком зменшилися на 4,3%.

Процентні доходи залишилися майже без змін у 2015–2016 рр., але їхня частка у доходах банку продовжила падати і зменшилася ще на 1,6% у 2017 р., що свідчить про зменшення кредитування населення та підприємств і зберігається і до сьогодні. Ріст комісійних доходів відбувся у 2016–2017 рр. у зв'язку зі збільшенням вартості банківського обслуговування.

Доходи від торговельних операцій банківських установ в 2016 р. різко зменшилися на 61,6% порівняно з 2015 р., продовжився їх спад і у 2017 році, що пов'язано зі зниженням обсягів торговельної діяльності комерційних банків. Інші операційні доходи з 2015 р по 2017 р. знижувалися, хоча їх питома вага у структурі доходів, навпаки, зросла.

Обсяги інших доходів банків протягом досліджуваного періоду зростали, але їхня частка у сукупних доходах була дещо іншою. Так, із незначними коливаннями в напрямі збільшення були обсяги інших доходів до 2016 р., але у 2017 році почали помітно знижуватися до 0,8% у загальній структурі доходів банків.

Досліджуючи джерела збільшення доходів, що взаємопов'язано із ростом прибутку, відзначимо таку тенденцію. Основою прибутку для комерційного банку є процентний дохід, що свідчить про ефективність вкладень в активи, тому приріст прибутку відбувається завдяки результативному управлінню активами і пасивами банківської установи.

З даних табл. 1 видно, що витрати банків у зв'язку із погіршенням політично-економічної ситуації в країні збільшилися у 2016 р. на 24,1%, або на 84 285 млн. грн. порівняно із 2015 р., проте у 2017 р. значно зменшилися – на 145467 млн. грн. порівняно попереднім роком.

Зменшення питомої ваги процентних витрат від загальної суми відбувалося саме під час погіршення фінансової та політичної ситуації в країні в 2015–2017 рр. Комісійні витрати банків України мали подібну тенденцію до процентних витрат. Обсяги інших операційних витрат збільшувалися протягом досліджуваного періоду. Проте їхня питома вага зросла у 2017 р. порівняно з попереднім роком на 2,6%.

Загальні адміністративні витрати впродовж аналізованого періоду поступово зростали, однак їхня частка у структурі витрат спадала, що свідчить про скорочення витрат на утри-

мання персоналу, на сплату податків, окрім податку на прибуток, на утримання та експлуатацію нематеріальних активів і основних засобів та інші експлуатаційні витрати поміж усіх витрат банків.

Обсяг відрахувань у резерви мав зростаючий характер протягом 2015–2017 рр. Проте їхня питома вага серед усіх витрат відрізнялася і мала спадаючий характер – у 2017 р. до 24,1%. Частка цих витрат коливалася аналогічно до розміру їхніх сум.

Сьогодні комерційні банки працюють над тим, що збільшити свої доходи та зменшити витрати, а відповідно, покращити свій фінансовий стан на ринку банківських продуктів і послуг, який характеризується такими показниками: доходи, витрати, прибуток (збиток), де останній визначається як різниця між доходами і витратами, тобто чистий прибуток після оплати податку.

Збитків банківська система зазнала у 2015–2017 рр., проте рекордно великого значення вони досягли у 2016 р. і становили 159 388 млн. грн., що на більш ніж 100% більше одержаних збитків у 2015 р. Прибутковість комерційних банків залежить насамперед від оптимальної структури його балансу, отриманих та сплачених процентів за банківськими операціями, питомої ваги непроцентних доходів, поточних витрат та цілеспрямованої роботи банківського персоналу. Важливими умовами забезпечення прибутковості банку є оптимізація структури доходів і витрат, визначення мінімально допустимої процентної маржі, виявлення тенденцій дохідності кредитних операцій, планування мінімальної дохідної маржі для прогнозування орієнтованого рівня процентів за активними та пасивними операціями. Дохідність банківської діяльності залежить також від підтримки ліквідності, управління банківським ризиком та його мінімізації [2, 3 с. 23].

Чистий прибуток банку, який утворюється після сплати податку на прибуток, розподіляється за напрямками, затвердженими зборами акціонерів, наприклад, на виплату дивідендів акціонерам або на їх капіталізацію, на формування загальних резервів і резервних фондів тощо. Сума чистого прибутку, що залишається для розвитку банківської діяльності, називається нерозподіленим прибутком [4]. Одним із найважливіших завдань для комерційних банків сьогодні залишається здійснення прибуткової діяльності та підвищення рівня її ефективності на ринку банківських продуктів і послуг.

Проте не можна забувати про рентабельність банківської діяльності, яка відображає рівень ефективності використання ресурсів і капіталу банку. Основними показниками рентабельності банків є ROA (Return on Assets) – показник рентабельності використання активів банку, ROE (Return on Equity) – показник рентабельності використання власного капіталу банку (табл. 2).

З 2015 р. до 2017 р. ці показники набувають від'ємних значень. Різке зниження прибутковості діяльності супроводжується зменшенням ROE та ROA внаслідок виникнення значних сум збитків у банках України.

Така збиткова діяльність характеризувалася низькими фінансовими показниками діяльності банків України та зниженням якості банківських продуктів і послуг. До прикладу, багато комерційних банків спеціально затягували час виплати за депозитами. Комерційні банки просили своїх клієнтів продовжити термін дії їх депозитного рахунку чи пропонували забрати грошові кошти зі вкладу дещо пізніше тощо. А інші банківські установи повертали депозити клієнтам певними частинами, при цьому значно розтягуючи його на певні відрізки часу.

Визначення ефективності діяльності банків України (їх прибутковості), використовуючи формули Дюпона, дасть можливість оцінити значущість компонентів банківської діяльності та визначити параметри, що мають найбільший вплив на її ефективність. Так, для загальної оцінки рівня дохідності банків можна використати систему коефіцієнтів з урахуванням аналізу їх динаміки за кілька періодів та порівняння з оптимальними значеннями (табл. 3).

Дані табл. 3 свідчать про те, що рентабельність доходів (K_2) в оцінюваних роках (сума прибутку, отриманого з кожної 1 грн. доходу) була нижча від оптимального рівня. Дохідність 1 грн. активів банківських установ (K_3) лише у 2017 р. була у межах нормативного значення. Коефіцієнт K_4 характеризує ефективність та ризикованість вкладень у банки. Він коливався на оптимальному рівні, проте у 2017 році був дещо нижчим від нормативного значення. Ефективність роботи дохідних активів (K_5) в аналізованому періоді жодного

разу не була у нормативних межах 1–3%, а завжди перевищувала нормативне значення.

Коефіцієнт K_6 визначає ефективність управління спредом, де його значення знаходилося на рівні вище оптимального. Розрахунок покриття процентних витрат процентними доходами – K_7 протягом цього періоду не потрапив у межі оптимального значення. Коефіцієнт K_8 розраховується задля визначення ефективності використання внутрішньобанківських резервів, що формуються

Управління витратами банку (K_9) протягом аналізованого періоду було недостатньо якісним, адже цей коефіцієнт не опинився на встановленому рівні жодного разу. Коефіцієнти K_{10} та K_{11} за досліджуваний період значно коливалися, що відображається на дохідності основного капіталу та ефективності управління спредом. Результат коефіцієнта K_{12} протягом 2015–2017 рр. показує, що процентна політика банків України не була досить ефективною. Були можливості використання внутрішньобанківських резервів (K_{13}) у досліджуваному періоді.

Коефіцієнти K_{14} та K_{15} є взаємопов'язаними і показують частку дохідних активів серед усієї сукупності активів та їх суму на 1 грн. платних пасивів. Лише у 2015 р. показник K_{14} сягнув нормативного значення, що свідчить про низьку дохідність активів банків. Величина дохідних активів на 1 грн власного капіталу (K_{16}) в 2015 р. наблизилася до оптимальної. Коефіцієнт K_{17} відображає пріоритетність напрямів використання капіталу, проте у досліджуваному періоді не сягнув оптимального значення. Дохідність використання ресурсної бази (K_{18}) банків України теж не була високою. Співвідношення процентного і непроцентного чистого доходу (K_{19}) значно перевищило норму в 2015–2017 рр.

Коефіцієнт $K_d(A)$ показує величину отриманих доходів на 1 грн. активів банку, яка протягом 2015–2017 рр. знаходилася на одному рівні із незначними коливаннями. Різновидом цього коефіцієнта є коефіцієнт $K_d(A^A)$, що характеризує «віддачу» дохідних активів. Його рівень поступово зростав в аналізованому періоді та у 2016 році досяг найбільшого значення. Коефіцієнт операційної дохідності

Таблиця 2

Динаміка рентабельності банків України за 2015–2017 рр.

Показники	2015	2016	2017
Рентабельність капіталу банків України (ROE), %	-70,2	-1,7	-0,01
Рентабельність активів банків України (ROA) %,	-5,3	-0,15	-0,004

Джерело: складено на основі [1]

Таблиця 3

Динаміка показників дохідності банків України за 2015–2017 рр.

Коефіцієнт	Оптимальне значення	2015	2016	2017
K_2	8–20%	-53	-15	-0,4
K_3	14–22%	33,4	83,5	14,8
K_4	10–18%	10,8	10,8	9,55
K_5	1–3%	4,5	19,9	8,8
K_6	1–4%	3,1	3,5	4,1
K_7	110–125%	140,66	148,2	174,83
K_8	5–15%	29,9	25,8	25,3
K_9	10–25%	63,9	128,4	57,9
K_{10}	1,2–1,7	0,55	0,39	0,26
K_{11}	10–35%	15,85	12,82	10,97
K_{12}	6–8%	19,6	23,1	29,8
K_{13}	1–3%	4,8	3,9	3,5
K_{14}	0,75–0,85	0,7	0,18	0,46
K_{15}	> 1,0	0,9	0,8	0,55
K_{16}	8–18%	6,5	25,6	10,2
K_{17}	0,5–2,0	0,4	0,36	0,27
K_{18}	Визначає банк	0,4	0,49	0,11
K_{19}	48–67%	250	442,9	109,19
$K_D(A)$	—	0,16	0,15	0,14
$K_D(A^A)$	—	0,23	0,86	0,3
$K_{оп}(A^A)$	—	0,22	0,84	0,29
$K_{нуп}(A^A)$	—	0,005	0,026	0,004
K_D	0,95	1,33	1,83	1,15

Джерело: складено на основі [5, с. 368–369; 1]

$K_{оп}(A^A)$ за досліджуваний період знаходився на одному рівні, проте із деякими змінами. Коефіцієнт неопераційної дохідності $K_{нуп}(A^A)$ протягом 2015–2017 рр. був незначним, що свідчить про низький рівень цих доходів у дохідних активах.

Для забезпечення прибутковості комерційного банку його доходи мають бути більші за їх витрати, де оцінка динаміки витрат банку здійснюється за коефіцієнтами дієздатності банку та режиму економії, що характеризують стабільність банків (табл. 4). Коефіцієнт дієздатності банку показує, що у 2015–2017 рр. погіршився стан банківських установ, тобто вони стали збитковими.

Із даних табл. 4 видно, що темпи змін доходів банку перевищують темпи змін витрат у 2017 р. – на 34,96%, що відбувалось у період економічного піднесення країни та характеризувалося зростанням доходів комерційних банків. Темпи змін витрат випереджали темпи змін доходів банків протягом 2015–2016 рр.

Коефіцієнт режиму економії витрат визначається співвідношенням темпів змін витрат та темпів змін доходів. Якщо розмір менший за 1, то банківські установи дотримуються режиму економії, а саме у 2017 р. В інші роки банки цього режиму не дотрималися, і значення цього показника було більшим за 1 або дорівнювало 1.

Для оцінки витрат банку застосовується система коефіцієнтів (табл. 5), яка охоплює аналіз їх динаміки протягом певного відрізка часу та порівнюється з оптимальним значеннями.

Із наведених даних у табл. 5 видно, що коефіцієнт K_2 , який дає змогу оцінити стійкість банку, був у межах оптимального значення протягом досліджуваного періоду. Коефіцієнт K_3 свідчить про те, яка частка доходів припадає на покриття заборгованості комерційних банків, протягом 2015 р. та 2017 р. цей показник коливався на одному рівні, лише у 2016 р. становив 0,69. Про розміщення платних пасивів у дохідних активах свідчить коефіцієнт K_4 ,

Таблиця 4

Динаміка рівня витрат за 2015–2017 рр. (станом на 01.01)

Показник	2015	2016	2017
1. Темп змін доходів, %	94,8	95,73	93,4
2. Темп змін витрат, %	101	131,7	58,44
Коефіцієнт режиму економії, K_e (2 р. : 1 р.)	1,07	1,33	0,63

Джерело: складено на основі [5, с. 368–369; 6]

Таблиця 5

Динаміка коефіцієнтів рівня витрат банків України за 2015–2017 рр.

Коефіцієнт	Оптимальне значення	2015	2016	2017
K_2	< 0,95	0,78	0,31	0,39
K_3	Визначає банк	0,2	0,69	0,16
K_4	max 1,2	4,92	1,45	6,14
K_5	Визначає банк	0,2	0,28	0,16
K_6	Визначає банк	0,17	0,002	-
K_7	< 0,8	0,07	0,67	0,57
K_8	1–4 %	12,5	19,5	7,9
K_9	Визначає банк	0,28	0,06	-
K_{10}	> 0,5	0,38	0,2	0,44
K_{11}	> 1,0 (критичне значення < 0,8)	1,21	0,2	0,44

Джерело: складено на основі [5, с. 382-384; 6]

який протягом 2015–2017 рр. помітно відхилився від норми. Вартість 1 грн. банківських активів (K_5) найбільшого значення досягла у 2016 році.

Коефіцієнт K_6 показує співвідношення витрат та працюючих активів банку, найбільшого значення досягнув у 2015 р., а найнижчого – у 2016 р. Частка процентних витрат у процентних доходах банку (K_7) протягом 2015–2017 рр. ні разу не вийшла за межі допустимого значення. Розмір непроцентних витрат на 1 грн. активів комерційних банків (K_8) за досліджуваний період жодного разу не був у межах допустимого значення. Коефіцієнт K_9 , який характеризує частку витрат на забезпечення функціонування банківської установи, був на одному рівні.

Рівень покриття непроцентних витрат непроцентними доходами (коефіцієнт K_{10}) за досліджуваний період зменшився і вже цього рівня не сягнув. Коефіцієнт K_{11} за цей період опустився нижче критичного рівня лише у 2016 р., що свідчить про те, що у 2015–2017 рр. банки дотримувалися збалансованості активної і пасивної політики.

Сьогодні на ринку банківських продуктів і послуг одні комерційні банки призупиняють свою діяльність, а в інших вводиться тимчасова адміністрація, а також зменшуються обсяги залучених коштів на депозити, збіль-

шуються ставки за кредитами, що має негативний вплив на функціонування банків та цього ринку загалом.

Сьогодні потребують від банків підвищення ефективності діяльності, використання нових удосконалених підходів для забезпечення їхньої фінансової стійкості завдяки використанню більшого спектру банківських інструментів для ефективного управління діяльністю в ситуації нестабільного зовнішнього середовища. Тому банкам, щоби покращити свій фінансовий стан, потрібно максимізувати прибутки, що можливо за збільшення їх доходів та зменшення витрат.

Отримання прибутку банком є важливим показником як для акціонерів, так і для його клієнтів. Акціонерів хвилює розмір прибутку банку, оскільки він показує обсяг отриманого доходу на інвестований ними капітал. Клієнтам прибутковість банку говорить про можливість отримання відсотків за вкладками та повернення депозиту, що дає впевненість у майбутньому, адже формування більших резервів та власних фінансових ресурсів банку запевняє їх у його надійності.

Висновки з цього дослідження. Отже, сьогодні комерційним банкам потрібно вміти швидко адаптуватися до змін чинників, які впливають на їхню прибутковість, не виходити за межу їх допустимих значень та розробити

ефективний механізм управління всіма статтями доходів, витрат банку та правильного використання одержаного прибутку. Також банківським установам необхідно визначити свої основні напрями збільшення прибутковості, а саме ті напрями діяльності, які

б унеможливили підвищення загального ризику банку та погіршення його ліквідності, що дасть змогу поліпшити фінансовий стан комерційного банку, покращить його рентабельність та підвищить конкурентоспроможність банківських продуктів і послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційне інтернет-представництво Національний банк України URL: <http://www.bank.gov.ua/>.
2. Вовчак О.Д., Руцишин Н.М., Андрейків Т.Я. Кредит і банківська справа: підручник. Київ : Знання, 2008. 564с. URL: http://pidruchniki.ws/14350120/bankivska_sprava/kredit_i_bankivska_sprava_-_vovchak_od.
3. Банки України URL: <http://bank-ua.com>.
4. Ващенко Ю.В. Банківське право: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 344 с.
5. Вовчак О.Д. Банківська інвестиційна діяльність в Україні : монографія. Львів : Вид-во ЛКА, 2005. 541 с.
6. Мороз А.М., Пуховкіна М.Ф., Савлук М.І. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. Київ: КНЕУ, 2005. 556 с. URL: <http://buklib.net/books/21896/>.

REFERENCES:

1. Ofitsiyne internet-predstavnytstvo Natsional'nyy bank Ukrayiny URL: <http://www.bank.gov.ua/>.
2. Vovchak O. D., Rushchyshyn N. M., Andreykiv T. YA. Kredyt i bankivs'ka sprava: pidruchnyk. Kyiv: Znannya, 2008. 564s. URL: http://pidruchniki.ws/14350120/bankivska_sprava/kredit_i_bankivska_sprava_-_vovchak_od.
3. Banky Ukrayiny URL: <http://bank-ua.com>.
4. Vashchenko YU. V. Bankivs'ke pravo: navch. posibnyk. Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury, 2006. 344 s.
5. Vovchak O. D. Bankivs'ka investytsiyna diyal'nist' v Ukrayini : monohrafiya. L'viv : Vyd-vo LKA, 2005. 541 s.
6. Moroz A. M., Pukhovkina M. F., Savluk M. I. Tsentral'nyy bank ta hroshovo-kredytna polityka: pidruchnyk / za red. d-ra ekon. nauk, prof. A. M. Moroza. Kyiv: KNEU, 2005. 556 s. URL: <http://buklib.net/books/21896/>.